

ZMYSEL NÁRODNÉHO OBRODENIA: SVÄTOPLUK ŠTÚR K PROBLÉMU NACIONALIZMU V SLOVENSKOM FILOZOFICKOM MYSLENÍ

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Aj keď kniha Svätopluka Štúra *Zmysel národného obrodzenia* (Liptovský Mikuláš, Tranoscius 1948) [3] vyšla až v povojnovom, období nádejnom pre demokratizačné úsilie znovuzjednoteného Československa, písal ju v období existencie vojnového Slovenského štátu, v dobe, kedy sa podľa neho v najvypätejšej podobe konfrontovalo skutočné ideové dedičstvo slovenských národných buditeľov s ideologicky deformovanými mýtmi o ňom, šikovne využívanými a predovšetkým zneužívanými totalitným režimom. Otvorene sa hlásil k Masarykovej filozofii, a tak aj v otázkach národa, súc presvedčeným masarykovcom, zostal stáť na pozíciách masarykovského čechoslovakizmu. Verný duchu kriticko-realistickej a humanisticko-organistickej filozofickej orientácie nemohol nezaujať angažovaný postoj v dobe, keď bola bezprostredne ohrozená humanita, základná životná hodnota, v dobe, keď sa do slovenskej spoločnosti jej vlastní oficiálni predstavitelia pokúšali implantovať "zvrátené" idey, prezentované ako "hodnoty" slovenskému národu vlastné.

Práca *Zmysel národného obrodzenia* tvorí tretiu časť vojnovnej trilógie venovanej komplexným otázkam života ľudstva, ktorú dopĺňajú *Rozprava o živote* (Bratislava 1946) a *Nemecká vôľa k moci* s podtitulom *Myšlienkové základy* (Bratislava, Obzor 1967) [2]; v trilógii predznamenáva možné, hoci v úplnosti netušené negatívne dôsledky prekrútenia hodnôt v nemeckej iracionálnej filozofii pre život ľudstva. Na trilógiu voľne nadväzuje *Marxisticko-leninská vôľa k moci* (Bratislava, Bradlo 1991) [1], písaná už na základe skúseností s novým typom totalitného myslenia, s novou, avšak rovnako bezohľadnou podobou vôle k moci, ktorá tak ako aj ostatné knihy trilógie vyšla už tradične so značným, tentoraz takmer so 40-ročným oneskorením. Avšak predložený koncept humanity, smerovania k celostnej organistickej koncepcii života, hlboko zakotvený v univerzálnych humanistických ideáloch a hodnotách, poukazuje na svoju určitú nadčasovosť, ktorá prekonáva aj nebezpečenstvá neaktuálnosti zapríčinené dlhými odkladmi zverejnenia.

V *Zmysle národného obrodzenia* S. Štúr predložil svoju koncepciu genézy myšlienkového základu filozofie slovenských národných dejín, ktoré nechápal ako jav od všetkých ostatných oddelený, partikulárny, uzatvorený do tesných hraníc slovenského národného života, ale naopak úzko súvisiaci s celkovou spoločenskou, duchovnou i politickou klímou Európy. Zdôrazňoval, že slovenské národné obrodzenie ideovo pramení v osvietenstve a myšlienkovom teoretickom romantizme,¹ ktoré ovplyvňovali

¹Ten striktne odlišuje od umeleckého, resp. literárneho romantizmu - nezdravého byronizmu, ktorý už aj J. Kollár a L. Štúr - obaja S. Štúrom považovaní za iniciátorov a hlavných ideových reprezentantov slovenského národného obrodzenia - odsudzovali ako "hnusné vyvrhli-

život v celej Európe od konca 18. storočia, rozvíjalo sa v priamom súvisi s českým národným obrozením a predovšetkým v kontexte s celoeurópskym národnoemancipačným procesom.

Azda za najväčší prínos osvietenstva považoval pochopenie a vyzdvihnutie významu ľudského rozumu pre zmenu života v celej jeho celostnosti: "Veľkosť tohto storočia (18. storočie) spočíva práve v tom, že ľudské dejiny boli pochopené a uvedomele koncipované ako jednotný celok a za riadiacu inštanciu týchto dejín že bol v súhlase s novou skúsenosťou proklamovaný jedine rozum, čo celkom odpovedá prirodzenej výstavbe našej skutočnosti, a len preto mohlo potom tiež 18. storočie tak zdarne postihnúť zákonitú štruktúru celkového poriadku životného. Lebo rozum ako najvyššia teoretická forma poznávacia je vskutku centrálnym pilierom zdravej a prirodzenej životnej výstavby." ([3], 42) Duchovná aktivita sa však plne nevyčerpáva rozumovou myšlienkovou činnosťou, za vyšší stupeň duchovnej činnosti považoval mravný akt. Práve v tomto myšlienkovom základe osvietenstva korenilo slovenské národné obrozenie.

S. Štúr pripúšťal, že v tejto fáze sa nedá hovoriť o ideovej originalite, eklekticismus našich národných obroditeľov však nepovažoval za chybu, ale naopak za pozitívnu črtu, keďže podľa neho dokázali z ideových zdrojov európskeho myslenia čerpať to najpozitívnejšie, čo sa vyprodukovalo, a zároveň sa vyvarovať síce dobovo prítlačlivých, ale pre budúcnosť ľudstva fatálnych myšlienok.

Upozorňoval, že ani osvietenstvo, tak ako ostatne každá etapa dejinného vývoja, nemalo homogénny charakter. V riečisku racionalistickej filozofie vznikal silný iracionalistický prúd, hlavný zdroj neskorších závažných myšlienkových deformácií, ktoré ovplyvnili nielen duchovnú sféru, ale aj, v 20. storočí dvakrát pre ľudstvo takmer fatálne, praktický život.

Za význačného priekopníka iracionalistického životného názoru, mysliteľa prekračujúceho z osvietenstva do romantizmu, označil J.-J. Rousseaua, ktorého považoval za "nezabudnuteľný podnet a vzor pre nový mýtus 'filozofie života' v storočí 19. a pre prehodnotenie všetkých hodnôt" ([3], 47). Tejto téme sa S. Štúr podrobne venoval v *Nemeckej vôli k moci a sčasti aj v posmrtno vydanéj knihe Zápasy a scestia moderného človeka* (Bratislava, Veda 1998). Tu odhalil korene neskoršieho nemeckého "zvrátenia všetkých hodnôt" v naturalizme, v biologizme neadekvátne extrapolovanom na duchovnú oblasť,² v preferovaní pudovosti, živočíšnosti, vôľového momentu, čo napokon vyústilo do podoby "nemeckého nacionálneho solipsizmu" ([2], 39).

Za kľúčovú postavu pre formovanie myšlienkového základu slovenského národného obrozenia pokladal J. G. Herdera, ktorý osvietenstvo prekonával a spájal ho v tej najušľachtilejšej podobe s romantizmom. Herder sa pokúšal "o kultúrnu syntézu v renesančnom duchu, spájajúc všetky rozmanité prvky kultúrne v jednotu a nazýva ju po spôsobe rímskej renesancie *humanitou*" ([3], 52). Za veľké pozitívum Herderovej

---

ny", "mátohy cudzie" a "šiale zúfanlivé", slovenskému životu cudzie a nepriateľské.

²S. Štúr podčiarkuje, že G. W. F. Hegel, ktorý ovplyvnil ranú filozofickú orientáciu I. Štúra, svojou filozofiou práva v koncepcii štátu vniesol do modernej kultúry vyhrotený etický dualizmus: na jednej strane chápe štát ako mravnú skutočnosť, realizáciu ducha, slobody a skutočnosť mravnej idey, na druhej strane štát podľa neho predstavuje moc a štáty vyhlasuje za autonómne mocenské totality, ktorých vzájomný pomer nepodlieha vyšším morálnym väzbám.

konceptie považoval to, že človek v nej nevystupuje izolovane, ale je zapojený do všetkých súvislostí, je súčasťou prírodného a vesmírneho celku. Vyzdvihoval dôraz, aký Herder kládol na skutočnosť, že "pri všetkej rozmanitosti foriem, v ktorých sa pokolenie ľudské na zemi vyskytuje, je to všade ten istý ľudský rod" ([3], 58), spojený "vnútornou vlohou k ľudskosti a náboženstvu, spravodlivosti a morálke", z čoho mu nutne vyplýva aj budúce smerovanie k "stieraniu národných charakterov" a vytvoreniu "republiky európskej".

S. Štúr podčiarkoval, že národní obrodenci J. Kollár i Ľ. Štúr zo zdrojov osvietenstva i teoretického romantizmu prijali do svojho ideového potenciálu najdôležitejšiu myšlienku organistickej koncepcie života, ktorá vývinový proces chápe ako "hľadanie vnútornej rovnováhy vzťahu všeobecného a zvláštneho, celku a častí, pospolitosti a jednotlivosti, individua a kolektíva". S. Štúr chápal dejinný vývoj ako interakciu (protipohyb) diferenciacie a koncentracie. V tejto súvislosti upozorňuje, že u oboch došlo k jednostrannostiam - J. Kollár preferoval skôr tendencie zjednocovacie a Ľ. Štúr skôr tendencie diferenciacné -, ktoré síce v aktuálnej dobe poukazovali práve na rozdielnosť ich postojov, avšak v konečnom dôsledku, pri syntetizujúcom pohľade na národné obrodenie ako celok obaja sa dopĺňali a vytvorili "jednotný základný pôdorys tejto ideológie".

Na herderovských základoch budoval J. Kollár svoju koncepciu národa. Jednotlivé národy chápal ako súčasti organického celku - ľudstva. Ich rozvoj je podmienený ich vzájomnou interakciou v rámci celku. Podstatným prvkom bol prvok uvedomenia si vlastnej zodpovednosti za vývin národa; nielen "prírodný pud a prirodzené právo", ale aj rozum je prítomný pri načrtávaní miesta a cesty vedúcej k jeho dosiahnutiu. Život ľudstva je rozvojom rozumu, rozvíjaním vnútorného sveta v človeku, národy sú formy, v ktorých sa ľudstvo vyvíja a utvára. Dôraz kladený na ľudstvo ako celok, zdôrazňovanie nutnosti v národe pracovať v prospech celého ľudstva má nadčasovú platnosť. J. Kollár bol hlásateľom slovanskej vzájomnosti, keďže jednotlivé slovanské kmene - národy nemali podľa neho možnosť významnejšie zasiahnuť do dejín ľudstva, ale podľa logiky dejín práve Slovania boli predurčení byť nositeľmi "novej humanitnej tendencie". Zdôrazňoval humanistický rozmer slovanstva tvrdiac, že "u ostatných národov je ešte *humanita podriadená nacionalizmu, u Slovanov nacionalizmus humanite*".

Napriek zdôrazňovaniu koncentračného princípu stál na pozíciách zachovania rovnováhy medzi koncentračným a diferenciacným princípom, poukazujúc na dôležitosť zachovania individuality jednotlivých kmeňov. Separatizmus a partikularizmus však odsudzoval, pretože viedli k oslabovaniu celku.

Myšlienky J. Kollára prevzali českí národní obrodenci. Podľa S. Štúrom parafrázovaného Masaryka "národné vedomie postupovalo od človečenstva a humanity k slovanstvu a nakoniec k češstvu" ([3], 78). Z rovnakých zdrojov vychádzalo i slovenské národné obrodenie, pohyb sa ale nezastavuje, vracia sa späť - k myšlienke slovanskej vzájomnosti, pričom najvyšším kritériom sú hodnoty vŕšľudské.

Ľ. Štúr, ktorému jeho prasynovec venoval v svojej práci veľa miesta, bol (a dodnes to tak v duchu matuškovsky ponímaných tradícií je) dávaný do ostrého protikladu k J. Kollárovi. S. Štúr ale oponoval všeobecne prijatému názoru a tvrdil, že k ostrému sporu medzi nimi došlo len v otázke samostatného spisovného jazyka. Isté diferencie vyplynuli

aj z osvietenenského fundamentu J. Kollára, charakterizovaného vierou v rozum a humanitu, a z už teoreticko-romantickej orientácie L. Štúra, ktorý akcentoval skôr "životnú dynamičnosť" a "voluntaristickú stránku".

S. Štúr zásadne nesúhlasil s dobovou interpretáciou myšlienkového dedičstva L. Štúra ako hlásateľa "rozluky" s českým národom, čím ideológia vojnového Slovenského štátu zdôvodňovala vznik samostatného štátu ako dovŕšenie dávnych snažení národných obrodencov.

L. Štúr podľa neho zohľadňoval nielen diferenciačnú, ale aj koncentračnú - zjednocovaciu tendenciu ako dve stránky tej istej skutočnosti. Rozvoj samostatnej "slovenskej kmeňovitosti" je usmerňovaný nadkmeňovou - slovanskou - väzbou a i tá sa musí podriaďovať vyššiemu celku - ľudstvu, humanite. Obe tendencie - diferenciačná i koncentračná - existujú vo vzájomnom vzťahu, v podmienenosti, čo je predpokladom rozvoja tak jednotlivých národov, ako aj ľudstva ako celku. V *Hlase oproti Hlasom* zdôvodňoval potrebu existencie spisovnej slovenčiny pre rozvoj slovenského národa, odmietol však jazykovú rozlukú interpretovať ako duchovnú rozlukú, ako rozchod s českým národom.

V záujme potvrdenia historicity myšlienky jednoty slovenského a českého národa, jej kontinuity s presahom do budúcnosti S. Štúr u L. Štúra, ktorý sa stal pre slovenský národ až mýtickou postavou dejín národnoemancipačného zápasu, zdôrazňoval práve prvok zjednocovania slovanských kmeňov, čo zákonite začínalo zjednocovaním dvoch nielen geograficky, ale sčasti aj kultúrne a historicky blízkych národov - slovenského a českého. S. Štúr dôrazne pripomínal, že ideológia Slovenského štátu tento moment úmyselne zamlčovala, aby sa mohla zaštitovať údajne štúrovskou ideou separatizmu.

Zmysel národného obrodenia je práca, ktorá vznikla ako obrana ideového dedičstva národných obrodencov pred účelovou dezinterpretáciou ideológiou totalitného slovenského štátu. S. Štúr v nej poukázal na korene slovenského národného obrodenia, ktoré nie sú uchytené v pôde nemeckého iracionalizmu, z ktorého čerpala nemecká ideológia, na ktorú sa snažili viac či menej násilne napojiť ideológovia slovenského štátu, ale naopak silu čerpali z racionálnych osvietenenských a teoreticko-romantických zdrojov. Napriek všetkým rozdielom v myšlienkach našich obrodencov zdôrazňoval predovšetkým to, čo ich spájalo, humanizačný princíp, ako aj organistický celostný charakter života, ktorému je vlastný vývojový princíp.

Ďalší vývoj bol ale pre Slovensko veľmi nepriaznivý. Slovenský národný život akoby sa oboma protagonistami národného obrodenia úplne vyčerpal, ďalšie generácie národovcov neboli schopné progresu, ustrnuli, ba vydali sa na cestu reakcie. Strach z novôt, pridržanie sa starého osvedčeného, často ale úplne nepochopeného myšlienkového dedičstva doviedol našich nových národovcov k stotožňovaniu národného s náboženským, ba až k cirkevnickému dogmatizmu, odmietaniu modernej filozofie, k nešťastnému izolacionizmu a separatizmu. S. Hurban-Vajanský prepožičal Národné noviny takému reakčníkovi, akým bol neblaho známy F. Jehlička, ktorý na ich stránkach poprel celý vývoj filozofický, vedecký i spoločenský, až kým sa nedostal na ním jedine uznávanú úroveň stredovekého dogmatického myslenia. Práve reprezentanti falošne tradicionalistických myšlienkových prúdov, a nie národní obrodenci, sa stali ideovým

zdrojom ideológie totalitného slovenského štátu. V jej základoch stoja vyprázdnené pojmy národa, vlastenectva a napokon i náboženstva.

Takéto vyústenie národnoobrodeneckých úsilí vnímal čechoslovakista S. Štúr veľmi bolestne. Očakávajúci blízky koniec vojny a vo viere v znovuzjednotenie oboch dočasne rozdelených národov nabádal prihlásiť sa k odkazu národného obrodenia, znovooživiť jeho základné princípy, opustiť úzko partikulárne "národnostné" stanovisko, pretože "duchovné funkcie ako umenie, veda, ekonómia, etika, prerastajú už svojou povahou každé národnostné hranice a spadajú pod iné kritériá ... a to duchovné, intelektuálno-mravné" ([3], 153).

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, S.: *Marxisticko-leninská vôľa k moci*. Bratislava, Bradlo 1991.
- [2] ŠTÚR, S.: *Nemecká vôľa k moci*. Bratislava, Obzor 1967.
- [3] ŠTÚR, S.: *Smysel národného obrodenia*. Liptovský Mikuláš, Tranoscius 1948.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/21.

PhDr. Jana Balážová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR
e-mail: filojaba@klemens.savba.sk